

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzentai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

ARCHITEKTŪROS MOKYMAS BAJORŲ AKADEMIJOSE, KADETŲ IR INŽINIERIŲ KORPUSO MOKYKLOSE XVIII AMŽIUIJE

RASA BUTVILAITĖ

Anotacija. Šiame straipsnyje siekiama susisteminti žinias apie architektūros mokymą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų akademijose (Drezdeno, Liunevilio), kadetų ir inžinierių korpusų mokyklose (Nesvyžiuje, Slucke, Gardine, Vilniuje) ir įvertinti šio mokymo XVIII a. raidą, specifiką, edukacijos būdus ir turinį. Grindžiama, jog architektūra aptartose institucijose nebuvo dėstoma sistemingai ir neturėjo kryptingos programos, šliejosi prie karinės architektūros ir tikslųjų mokslų; vis dėlto augantis domėjimasis architektūros mokslu kaip savarankiška intelektualinės ir praktinės veiklos sritimi spartino ir architektūros kaip atskiros disciplinos įsitvirtinimą Lietuvos švietimo sistemoje.

Reikšminiai žodžiai: XVIII a., švietimo institucijos, karo mokyklos, architektūros mokymas.

XVIII a. Lietuvos architektūros edukacijos institucijų raidoje, skirtingai nei XIX a. pirmaisiais 3 dešimtmečiais (kai Vilniaus universitete veikė Architektūros katedra), nesusiklostė kokių nors ryškesnių mokyklų, kurios būtų aiškiai išsiskyrusios bendroje švietimo ir architektūros istorijos plėtotėje. Galbūt todėl architektūros mokymas XVIII a. vadinamosiose bajorų akademijose, kadetų bei inžinierių korpusų mokyklose veik nebuvo tyrinėtas, ignoruotas kaip marginalinis, Lietuvos profesionaliosios architektūros tradicijai nenusipelnęs reiškinys. Menkas architektūros edukacijos karininkų rengimo institucijose ištirtumas neleido deramai įvertinti jos vietos XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokslo bei švietimo raidos ir apskritai kultūros kontekste. Įvairūs minėtų specializuotų ugdymo institucijų raidos aspektai (ugdymo turinys ir tikslai, programinių prioritetų klausimai) lenkų istoriografijoje gvildenami jau nuo XIX a. antrosios pusės¹, tačiau konkrečiai architektūros studijos bajorų akademijose nebuvo tapusios

1 Akademia wojskowa, in: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. I, Warszawa, 1890, p. 391–393; Kadetów szkoły w dawnej Polsce, in: *op. cit.*, t. XXXIII–XXXIV, Warszawa, 1903, p. 330–333; Jan Giergielewicz, *Zarys historii korpusu inżynierów w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1933; Idem, *Wybitni inżynierowie wojskowi*, Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1939; Mieczysław Ryszard Lebidziński, *Korpusy Kadetów w Polskim Szkolnictwie Wojskowym*, Warszawa: Agencja Wydawnicza „Ulmak”, 2002; Witold Lisowski, *Polskie Korpusy Kadetów 1765–1956*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982.

specialių tyrimų objektu. Pirmasis į šias studijas atkreipė dėmesį lenkų menotyrininkas Jerzy Kowalczykas, paskelbęs apžvalgą apie architektūros edukacijos būdų įvairovę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje². Lietuvos istoriografijoje domėtasi kai kuriais kariškių edukacijos aspektais³, tačiau architektūros mokymo problema taip pat nebuvo tirta.

Šiame straipsnyje siekiama susisteminti žinias apie architektūros mokymą ir įvertinti šio mokymo bajorų akademijose, kadetų ir inžinierių korpusų mokyklose XVIII a. raidą, specifiką, edukacijos būdus ir turinį.

Valstybės sąranga, politinė situacija ir ryškėjanti technikos pažanga reikalavo vis daugiau inžinerinį išsilavinimą turinčių profesionalių kariškių. XVIII a. senoji lotyniško tipo mokykla ėmė prarasti autoritetą kaip nebesugebanti patenkinti praktinių, „tėvynei naudingų mokslų“ poreikio, inžinierių nerengė ir universitetinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo sistemoje dominavę jėzuitai, o studijos elitinėse karo meno mokyklose Nyderlanduose, Prancūzijoje, Italijoje buvo prieinamos nedaugeliui⁴. Europoje kaip viena iš alternatyvų formavosi naujas mokyklų tipas – vadinamosios bajorų akademijos (*Ritterakademie*); šios karininkų rengimo įstaigos buvo itin populiaros Vokietijoje⁵ (jų steigimas suintensyvėjo po Trisdešimtmečio karo 1648 m., XVIII a. sektinu pavyzdžiu tapo Berlyno karo akademija), veikiausiai iš ten jų idėja pasklido ir kitose šalyse, įskaitant ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę⁶. Dažniausiai tokių sukarinto pobūdžio mokyklų steigimas buvo ne valstybinio, bet privataus pobūdžio – jas savo valdose kūrė aukštos padėties įtakingi asmenys. Šiose mokyklose bajoriškos kilmės jaunuoliai (dažniausiai nuo 13 iki 20 metų amžiaus) mokėsi matematikos, matininkystės, topografijos, fizikos, chemijos, piešimo, karinės bei civilinės architektūros, fortifikacijos, artilerijos, fechtavimo, jojimo, modernių kalbų, šokių,

2 Jerzy Kowalczyk, Architektūros mokymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje naujaisiais laikais, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2001, p. 199–206.

3 Kai kuriuos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariškių edukacijos klausimus aptarė Valdas Rakutis, Arnaud Parent: Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 131–137; Idem, Radvilų milicija XVIII a., in: *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 136–138, 148–149; Arnaud Parent, Prancūzų karybos įtaka Liunevilio ir Varšuvos kadetų mokyklose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorams, in: *Karo archyvas*, 2014, t. XXIX, p. 8–32.

4 XVII a. Lenkijoje būta sumanymų įkurti specializuotą karo inžinerijos mokyklą, tačiau nė vienas projektų nebuvo įgyvendintas. Žr.: Tadeusz Marian Nowak, O nauczaniu przedmiotu *Architectura militaris* w Pijarskim kolegium Wileńskim w drugiej połowie XVIII w. na tle wcześniejszego rozwoju tej gałęzi wiedzy, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVIII–XIX w.*, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo ZPPP, 1993, p. 293–294.

5 Pavyzdinės bajorų akademijos, į kurias orientavosi visa Europa, buvo 1747 m. Marijos Teresės įkurta Vienos Naujamiestyje, Frydricho II *Militarische-Akademie – Académie Royale des nobles*, įkurta Berlyne, Frydricho Vilhelmo 1788 m. įkurta Potsdame. Žr.: *Akademia wojskowa*, p. 391.

6 Pažymėtina, kad Lietuvoje jų steigimas buvo vienalaikis su šių mokyklų plitimu Anglijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Prūsijoje.

muzikos ir kitų pasaulietinių dalykų, naudingų karininko karjere ir valstybės tarnyboje. Mokslas paprastai trukdavo 5–6 metus ir pagal programą prilygo aukštajai mokymo institucijai (tačiau daugeliu atvejų tai buvo tik aukštesniojo tipo mokyklos, turinčios akademijos pavadinimą)⁷. XVIII a. veik kiekvienoje Europos valstybėje buvo inžinerijos mokyklų ir kiekvienoje kariuomenėje – atskiras inžinerijos korpusas⁸. Lietuvoje ir Lenkijoje panašių institucijų įkūrimo galimybės buvo svarstomos jau XVI a. pabaigoje, tačiau iki Apšvietos laikų nebuvo įgyvendintas nė vienas sumanymas⁹.

XVIII a. pirmojoje pusėje dvi Lietuvai ir Lenkijai svarbios mokyklos veikė už valstybės ribų – Liunevilyje (Prancūzija, Lotaringijos hercogystė), funduota Stanislovo Leščinskio, ir Augusto II įsteigtoji Drezdene.

Drezdeno bajorų mokykla. Magnatų ir bajorų vaikai iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Kuršo bei Lenkijos Karalystės lavinosi (priklausomai nuo politinės tėvų orientacijos) dažniausiai Saksonijoje arba Lotaringijoje, t. y. ten, kur telkėsi XVIII a. pirmojoje pusėje dažnai vienas kitą keitusių valdovų dvarų aplinka. Pavyzdžiui, vaivadaičiai – Vilniaus Juozapas Jonas Oginskis ir Minsko Ignotas Zaviša – 1717 m. buvo išsiųsti į Drezdeno bajorų mokyklą, kuri pagal veiklos pobūdį buvo „tarpinis variantas“ tarp viešos ir uždaros dvaro įstaigos. Tai buvo savotiškas muškietininkų korpusas, skirtas karaliaus apsaugai, iškilmingai palydai bei atlikęs įvairias garbės funkcijas¹⁰. Apie studijas šioje mokykloje savo memuaruose užsimena Minsko vaivada Kristupas Zaviša. Anot jo, bajoraičiai greta teorinių mokslų ir fechtavimo, jodinėjimo, kalbų, istorijos, mechanikos ir geometrijos pratybų taip pat mokėsi architektūros ir piešimo. Karinę architektūrą dėstė majoras Herras, civilinę – kapitonas Lebenholcas. Menams gabų jaunąjį Zavišą perspektyvinio piešimo mokė dvaro tapytojas Jokūbas Apelštatas (*Jacob Appelstaat*). Pasibaigus vieniems mokslo metams, norėdamas išreikšti dėkingumą ir pademonstruoti sėkmingus studijų rezultatus, Bajorų mokyklos komendantui, generolui Jokūbui Frydrichui Flemingui, vaivadaičis dovanuoja savo paties sukurtą paveikslą – senojo ir naujojo Drezdeno panoramą¹¹.

7 Gian Paolo Brizzi, *La formazione della classe dirigente nel Sei-Settecento i seminaria nobilium nell'Italia centro-settentrionale*, Bologna, 1976, p. 235–256.

8 *Szkoła Rycerska i jej epoka: katalog wystawy*, oprac. Kazimierz Konieczny et al., Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967, p. 21–33; Inżynierija, *Encyklopedia powszechna*, t. XX, Warszawa, 1863, p. 638–644; Akademia wojskowa, p. 391–393; Kadetów szkoły w dawnej Polsce, p. 330–333.

9 Arnaud Parent, *op. cit.*, p. 8; Tadeusz Marian Nowak, O nauczaniu przedmiotu *Architectura militaris* w Pijarskim kolegium Wileńskim w drugiej połowie XVIII w. na tle wcześniejszego rozwoju tej gałęzi wiedzy, p. 293–294; Wojciech Sokolowski, *Studia i peregrynacje Janusza i Krzysztofa Radziwiłłów w latach 1595–1603 (Model edukacji syna magnackiego na przełomie XVI i XVII wieku)*, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 1992, t. 35, p. 3–35.

10 *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody Mińskiego 1666–1721*, Wydane [...] przez Juliana Bartoszewicza, Warszawa: J. Zawisza, 1862, p. VI.

11 *Ibid.*, p. 372–373.

Valdant iš Saksonijos kilusiems Vėtinų dinastijos atstovams Augustui II ir Augustui III, Drezdeno bajorų mokykloje pabuvojo apie 500 kadetų iš Lenkijos ir Lietuvos; šiose mokyklose įgytas išsilavinimas plėtė išprusimą ne tik architektūros srityje, bet apskritai padėjo kelti bajorų elito kultūros lygį Abiejų Tautų Respublikoje¹².

Liunevilio bajorų akademija. 1737 m. karalius Stanislovas Leščinskis savo rezidencijoje Liunevilyje (Lotaringija) suorganizavo kadetų mokyklą (*Ecole des cadets-gentilhommes*), dar vadintą akademija. Joje savomis lėšomis galėjo studijuoti 30 bajoraičių iš Lotaringijos ir tiek pat iš Abiejų Tautų Respublikos (Lietuvai buvo skirta 12, Lenkijai – 18 vietų)¹³. Lietuvaičius į Liunevilį vykti ragino Vitėbsko kaštelionas Simonas Sirutis, tuometinis karaliaus sekretorius Liunevilyje. Mokslai, skirti 15–20 metų jaunuoliams, truko trejus metus. Pagal programą buvo dėstomos kalbos (prancūzų ir vokiečių), matematika, istorija, ginklų naudojimo menas, o tėvams pageidaujant – ir teisė, filosofija, fizika¹⁴. Tačiau yra fragmentiškų užuominų, jog mokyta ir architektūros. Apie šioje Liunevilio mokykloje patirtus įspūdžius savo dienoraštyje rašė Lietuvos Brastos kaštelionas Martynas Matuševičius (*Matuszewicz*). Jis lakoniškai prasitaria, jog akademijoje vyksta „visos karinės, *architectura militaris et civilis*, geometrijos, geografijos, įvairių svetimų kalbų, jodinėjimo, šokių, fechtavimo ir visokių kitų mokslų pratybos“¹⁵.

Abiejų Tautų Respublikos bajorams ši akademija, regis, buvo mažiau patraukli nei Drezdeno kadetų mokykla – per 30-imtį Liunevilio kadetų mokyklos gyvavimo metų joje mokėsi tik 187 bajoraičiai iš tuometinių Lenkijos ir Lietuvos žemių¹⁶.

Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje ankstyviausias šio tipo mokyklas įkūrė ne karalius Stanislovas Augustas, kaip buvo manoma anksčiau (istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė, esą 1765 m. Varšuvoje paskutiniojo Respublikos valdovo įkurta Kadetų korpuso mokykla – *Akademia Szlachecka Korpusu Kadetów* – buvo pirmoji šiame regione), bet didikai Radvilos savo valdose Nesvyžiuje ir Slucke.

Kadetų korpuso mokykla Nesvyžiuje. Bajorų mokyklos XVIII a. Lietuvoje buvo kelios. Dvi (Nesvyžiuje ir Slucke) suorganizavo Radvilos, trečia (Gardine) buvo įkurta A. Tyzenhauzo. Bajorų akademiją arba kadetų korpusą Nesvyžiuje prie jėzuitų kolegijos 1747 m. įsteigė Lietuvos didysis etmonas Mykolas Kazimieras

12 Jacek Staszewski, *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986, p. 132, 140.

13 Arthur Benoit, *L'école des cadets gentilsbommes du roi de Pologne à Lunéville*, Lunéville, 1867, p. 6–10. A. Parent duomenimis, Lenkijai ir Lietuvai buvo skirta po 12 vietų. Žr.: Arnaud Parent, *op. cit.*, p. 12.

14 Arnaud Parent, *op. cit.*, p. 13.

15 *Pamiętniki Marcina Matuszewicza kasztelana brzeskiego-litewskiego 1714–1765*, wydał Adolf Pawiński, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1876, p. 68.

16 Józef Feldman, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa: Państwowe Instytut Wydawniczy, 1984, p. 221.

Radvila Žuvelė Bajorų akademijos Legnicoje (Silezija) pavyzdžiu. Ji gyvavo ketvirtį amžiaus, iki įkūrėjo sūnaus – Nesvyžiaus ordinatoriaus, Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Mielojo Pono laikų¹⁷.

Išliko kruopščiai parengtas kadetų mokyklos regulavimo tekstas, surašytas paties etmono ir patvirtintas 1747 m. gegužės 25 d.¹⁸ Šie „Nurodymai kadetų korpuso edukacijai“ (*Postanowienia służonco do edukacji korpusu kadeckiego*) leidžia geriau susipažinti su mokyklos veiklos užmojais ir programa. Į ją buvo priimami 12–14 metų jaunikaičiai. Greta istorijos (visuotinės ir šalies), teisės, prancūzų ir vokiečių kalbų buvo vadinamoji „pratybų“ (*Exercyes*) disciplinų grupė, kuriai priklausė figūrinis ir greitasis jojimas, fechtavimas, karinis muštras, šokiai ir architektūra. „Civilinė ir bajoriška [*żołnierska*, t. y. karinė] architektūra“ buvo dėstoma pasirinktinai, greta matematikos ir kitų jai giminingų dalykų¹⁹. Architektūros ir matematikos užsiėmimai turėdavo vykti dukart per savaitę (antradieniais ir ketvirtadieniais) po pusantros valandos, pavakariais (nuo 17.00 iki 18.30). Kiekviena diena buvo skirta vis kitokio pobūdžio užsiėmimams²⁰. Besimokančiųjų rezultatams patikrinti kiekvieną pusmetį buvo rengiami visų dalykų „generaliniai egzaminai“²¹. Kadetų laisvalaikį pagyvindavo dalyvavimas Uršulės Radvilienės teatro vaidinimuose, dažniausiai komedijose, ir šita pramoga „jiems teikė didelį džiaugsmą“²².

Pirmas mokyklos direktorius (komendantas) iki 1752 m. buvo leitenantas, karo inžinierius Jokūbas Fryčinskis (*Jakub Fryczyński*). Vėliau jis buvo paaukštintas į Žuvelės dvaro maršalkas ir atitarnavo pas etmoną iki generolo laipsnio²³. Iš Fryčinskio laišku Radvilai, kuriuose jis skrupulingai aptaria su tarnyba susijusius reikalus, sužinome, jog piešimo mokytoju buvo kažkoks „tapytojas“. Architektūros užsiėmimams vadovavo – deja, ne itin stropiai – štykjunkeris (*szykjunkier*) Volodzko, esą jis turėjęs daug darbo vietinėse statybose²⁴ (galiausiai dėl prasto pareigų vykdymo užsitraukė Radvilos nemalonę ir šis net pagrasino areštu²⁵).

17 Bolesław Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, Warszawa: Archiwum Ordynacji Nieświeckiej, 1937, p. 91; Marek Jan Bączkowski, Akademia rycerska w Nieświeżu i Radziwiłłowskie korpusy kadetów w XVIII wieku, in: *Wiek Oświecenia*, t. 10, Warszawa, 1994, p. 19–29; Vladas Rakutis, Radvilų milicija XVIII a., p. 136–138.

18 Publikuotas: Bolesław Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 92–103.

19 „<...> iedni maį się aplikować do Architektoniki cywilnej y żołnierskiej, drudzi do Aytmetiki albo inney iakiey części Matematyki według ochoty y pojęcia każdego o czym będzie należało do Dyrektora rozsądzić y do Metrów, Exercyów wojskowych albo Mustrów <...>“, žr.: *Ibid.*, p. 95.

20 *Ibid.*

21 *Ibid.*, p. 103.

22 J. Fryčinskio laiškas, 1749 10 27, in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3902, l. 14.

23 Jerzy Kowalczyk, *op. cit.*, p. 202.

24 J. Fryčinskio laiškas, 1749 01 01, 1749 02 07, 1750 10 14, in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3902, l. 5–9, 20. Volodzko dirbo Nesvyžiaus rezidencijoje vykusią statybų, pertvarkymų, remontų prižiūrėtoju, atliko darbų jėzuitams. Žr.: laiškas 1749 07 04, *Ibid.*, l. 11.

25 J. Fryčinskio laiškas, 1751 04 15, in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3902, l. 31.

Artilerijos ir inžinerijos mokykla Nesvyžiuje. Majorato valdytojas Karolis Stanislovas Radvila pertvarkė Nesvyžiaus kadetų mokyklą į artilerijos ir fortifikacijos korpusą – t. y. sukarinto profilio mokyklą. Jos organizatoriumi ir direktoriumi buvo paskirtas rikiuotės leitenantas, iškopęs iki artilerijos pulkininko rango, Pranciškus Ksaveras Froelichas (*Froelich, Freylich*), saksonietis, kuris jau ilgą laiką buvo tarnyboje pas ordinatorių²⁶. Mokyklai skirtoje instrukcijoje (kuri buvo tarsi savotiškas jos statutas), surašytoje 1767 m. spalio 20 d., Vilniaus vaivada K. S. Radvila aiškiai suformulavo jos veiklos gaires ir titulavo instituciją skambiu „Inžinierių ir artilerijos mokyklos“ ar „akademijos“ vardu²⁷. Keliolika kadetų, neturėjusių būsto Nesvyžiuje, buvo apgyvendinti rūmuose; čia pat, po mokyklos vadovo apartamentais, vyko ir paskaitos²⁸. Nėra išlikusi mokyklos programa, tačiau iš P. K. Froelicho laiškų Radvilai žinoma, kad greta pagrindinių pasaulietinių disciplinų – prancūzų ir vokiečių kalbų, matematikos, geometrijos, topografijos, artilerijos, fejerverkų meno, kaligrafijos – buvo mokoma karinės bei civilinės architektūros ir „laisvojo piešimo“²⁹. Nuo 1771 m. gegužės 1 d. civilinę architektūrą dėstė Froelicho vadovaujamas gabus kadetas Hirsbergas (*Hirsberg, Hirszberg*), veikiausiai matematikos dėstytojo sūnus³⁰. Tarp kadetų buvo dvaro dailininkų – tapytojo Kazimiero ir tapiserių tapytojos Teresės Liutnickių³¹ sūnus Leonas. Būdamas taip pat gabus menui, dailės pagrindus įgijęs šeimoje ir ypač įgudęs (*experientissimus*) laisvojo piešimo srityje, jaunasis Liutnickis šio dalyko („wolney rėki rysunków“) mokė kitus kadetus³². Stalius Foelixas buvo įpareigotas gaminti iš medžio, lieti iš žalvario užsiėmimams reikalingus modelius ir „kitus instrumentus“, prašyta lėšų įsigyti prietaisų lauko matavimams, kurių kadetai buvo mokomi vasaros metu³³.

Lyginant su kitomis bajorų edukaciją vykdžiusiomis mokyklomis, pastaroji buvo skirta būsimiems kunigaikščio tarnautojams, visų pirma Radvilų valdomų miestų gyventojams, nepriklausomai nuo jų luomo. Svarbiausia priėmimo sąlyga buvo pradinis išsilavinimas. Mokykloje iš suplanuotų 48 vietų realiai mokydavosi

26 Stanisław Kościalkowski, Kilka szczegółów o korpucie kadetów w Nieświeżu, in: *Litwa i Rus*, 1912, t. 4, s. 11, p. 22–23; Pranciškaus Froelicho ir Karolio Stanislovo Radvilos susirašinėjimas, 1766–1772 m.; P. Froelicho laiškas K. S. Radvilai, 1772 04 22, in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3898, l. 66.

27 Stanisław Kościalkowski, Kilka szczegółów o korpucie kadetów w Nieświeżu, p. 22–23; Marek Jan Bączkowski, *op. cit.*, p. 38–39; Valdas Rakutis, Radvilų milicija XVIII a., p. 148–149.

28 P. Froelicho laiškas K. S. Radvilai, b. d., in: AGAD AR, Dz. V, Nr. 3898, l. 16.

29 Pranciškaus Froelicho laišakai Karoliui Stanislovui Radvilai, 1766–1772 m., in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3898, l. 13, 20, 21, 24–25, 38, 48–49.

30 P. Froelicho laiškas K. S. Radvilai, 1771 02 01, in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3898, l. 52.

31 Tadeusz Mańkowski, Materiały do dziejów manufaktur tkackich Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“, PMSSH TPN, t. 3, Wilno, 1938/1939, p. 9, 13, 15.

32 Stanisław Kościalkowski, Kilka szczegółów o korpucie kadetów w Nieświeżu, p. 26–27; P. Froelicho laiškas K. S. Radvilai, 1770 10, in: AGAD AR, Dz. V, Nr. 3898, l. 48.

33 P. Froelicho laišakai K. S. Radvilai 1768 02 20, 1769 03 04, in: AGAD AR, Dz. V, Nr. 3898, l. 13–14, 24–25.

14–17 kadetų³⁴, o dėstė daugiausia ne vietiniai, bet, matyt, Prūsijos kariuomenės karininkai³⁵ – inžinerijos ir artilerijos specialistai (pvz., topografijos – P. Thelleris, artilerijos – kapitonas Frydrichas Kronemanas (*Friedrich Kronemann, Crone-mann*) ir rikiuotės junkeris Jonas Au (*Joanas Aue*), matematikos – G. De Thibourie ir Hirsbergas, artileristas, kalbų mokytojai K. Katembrynkas ir seržantas Frankas ir kt.), taip pat pažangesni kadetai³⁶.

Artilerijos ir inžinerijos mokykla Nesvyžiuje veikė, deja, trumpai (pradėjo nykti 1774 m., o 1776 m. teko ją uždaryti). Toliau jai gyvuoti sutrukdė politinė Radvilos emigracija ir jo finansiniai rūpesčiai.

Minėtasis Radvilos tarnautojų sūnus Leonas Liutnickis – šią mokyklą baigusio absolvento sėkmingos profesinės architekto karjeros pavyzdys: asmeninio talento ir mokykloje įgytų architektūros žinių veikiausiai užteko, kad patenkintų reiklų išlavintą Radvilų skonį ir gautų dvaro matininko bei architekto pareigas, gausius užsakymus daugiausia puošniems, sudėtingos architektūros ir proginiams pastatams šios giminės rezidencijose. XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje jis suprojektavo žvėryną, garsiuosius kanalus, pavėsinę ir vasarnamį Alboje, įrengė karališkąją salę Nesvyžiaus pilyje, dalyvavo atnaujinant rūmus, pastatė oficiną Slucke ir t. t.³⁷

Slucko kadetų mokykla. Keleriais metais vėliau nei Nesvyžiuje didysis Lietuvos vėliavininkas Jeronimas Florijonas Radvila (1715–1760) Slucke taip pat įkūrė kadetų mokyklą. Ji, atrodo, buvo gerokai profesionalesnė, pasižymėjo griežtesne disciplina, kurios reikalavo nepalenkiamo būdo kunigaikštis. Nuo 1754 m. karinę architektūrą, matematiką ir geometriją čia dėstė inžinierius kapitonas Africainas Honore de Goffaux – prancūzas, kilęs iš Vokietijos miesto Manheimo ir jau 35-erius metus (nuo 1729-ųjų) buvęs tarnyboje pas Radvilas³⁸. 1763 m. jis tapo Slucko tvirtovės komendantu. 1754 m. šio inžinieriaus globai kunigaikštis Jeronimas Florijonas patikėjo gabų kadetą, gudą Dionizą Čiadajų³⁹, kuris, „gerų architektūros pagrindų pasisėmęs pas kapitoną Goffaux“, „išmokęs taisyklingai

34 Akademijos karininkų ir kadetų sąrašai, 1770 10; 1771 07 01; 1771 08, in: AGAD AR Dz. V, Nr. 3898, l. 49, 58, 61.

35 V. Rakučio tyrinėjimų duomenimis, Lietuvos kariuomenėje buvo ypač vertinami Prūsijos kariuomenės karininkai. Žr.: Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, p. 136.

36 Stanisław Kościolkowski, *Kilka szczegółów o korpusie kadetów w Nieświeżu*, p. 27–29.

37 Bolesław Taurogiński, *Dane archiwalne o artystach na dworze książąt Radziwiłłów XVI–XIX w.*, PMSSHS TPN, t. 3, Wilno, 1938/1939, p. 20–21; Marian Morelowski, *W sprawie artystów Radziwiłłowskich XVIII w. polskiego pochodzenia i ocalałych dzieł ich ręki*, *Ibid.*, p. 24–25.

38 A. H. de Goffaux 1732–1733 m. fortifikavo Nesvyžiaus ir Miro pilis, 1734 m. atstatė Gelumbės audėjų namus Bialoje, 1741 m. vadovavo rekonstrukcijos darbams Bialos pilyje (perstatė galeriją, stogus, piliastrus po nauju tiltu), bažnyčios statybai, oficinų perstatymui. Žr.: AGAD AR Dz. V, Nr. 4388, l. 1-210; Euzebiusz Łopaciński, *Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne, Biuletyn Historii Sztuki*, 1957, rok XIX, Nr. 1, p. 34; Jerzy Baranowski, *Pałac w Białej Podlaskiej. Próba rekonstrukcji stanu z XVII w.*, in: *Ibid.*, 1967, Nr. 1, p. 47.

39 Euzebiusz Łopaciński, *Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne*, p. 34.

piešti ne tik civilinės architektūros, bet ir tvirtovių abrisus⁴⁰ kaip tik Slucke, vėliau išaugo į profesionalų architektą, o, pasirinkęs vienuolystę Bazilijonų ordine, padarė ir dvasinę karjerą. Kadetų mokykloje mokėsi taip pat ir vienas paties de Goffaux sūnų⁴¹.

Gardino kadetų korpuso mokykla. Sužlugus artilerijos korpusui Nesvyžiuje, Antanas Tyzenhauzas, Lietuvos rūmų išdininkas, įkūrė Gardine kadetų korpuso mokyklą (apie 1773 m.). Organizuodamas jos veiklą Tyzenhauzas žvalgėsi į karaliaus Stanislovo Augusto 1765 m. įsteigto kadetų korpuso ir bajorų mokyklos Varšuvoje pavyzdį, lygiai kaip tai darė Augustas Kazimierzas Sułkowski, 1784 m. kurdamas Kadetų korpusą Rydzyneje (Lenkija), Karolis Radvila Nesvyžiuje ar Potockiai Nemirove (Podolė)⁴². Šios mokyklos, lyginant su jų pirmavaizdžiu karališkojoje Varšuvoje, turėjo tik analogišką pavadinimą ir panašų tikslą, tačiau vargiai galėjo su juo lygintis mokinių skaičiumi, įranga, intelektiniu ir materialiniu potencialu.

Gardino kadetų korpuso mokyklos užuomazgos, kaip ir daugelio kitų Tyzenhauzo sumanytų institucijų ištakos, dėl dokumentinės informacijos stokos yra miglotos⁴³. Ilgais tyrinėjimais remdamasis S. Kościalkowski teigia, kad ši įstaiga Gardine buvo suformuota tik asmenine Tyzenhauzo, kuris orientavosi į modernius Apšvietos epochos institucinius modelius, iniciatyva. Mokyklos atsiradimas sietinas su radviliškojo Nesvyžiaus kadetų korpuso pabaiga, kuri įvyko dėl Baro konfederacijos nesėkmės ir Karolio Stanislovo Radvilos pasitraukimo į užsienį⁴⁴. Šią mintį remia faktai, kad pirmosios žinios apie Gardino korpusą yra vienalaikės su žiniomis apie Nesvyžiaus korpuso sunykimą ir kad Gardino korpuso direktoriumi tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės majoras⁴⁵ P. K. Froelichas, kadaise tarnavęs Radvilos pulkuose, iki 1773 m. vadovavęs Nesvyžiaus korpusui ir padaręs sėkmingą karinę karjerą⁴⁶.

Mokyklos idėja nebuvo novatoriška – tiek korpuso sumanymas, tiek daugelis darbuotojų buvo perimti iš Nesvyžiaus: kaip minėta, Gardino kadetų korpuso direktoriumi tapo P. K. Froelichas, buvęs Nesvyžiaus mokyklos direktorius; tarp

40 D. Čiadajaus laiškas Radvilai, b. d., in: AGAD AR Dz. V, Nr. 2448, l. 1–2.

41 Jerzy Kowalczyk, *op. cit.*, p. 202.

42 Kadetów szkoły w dawnej Polsce, p. 332.

43 Pirmą žinutę apie Gardino kadetų korpusą randame po pirmo valstybės padalijimo 1773 m. balandžio 29 d. Joje minima, jog tarpininkaujant Gardino ekonomijos viceadministratoriui Andriui Dzeržinskiui (*Dzierżyński*), šiam korpusui renkama 15–16 metų amžiaus mokinių, „vaikučių, būsimų kadetų“ (*dzieciuków do kadetów*); vienu metu čia mokydavosi apie 20 jaunuolių. Žr.: Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1970, p. 411.

44 Stanisław Kościalkowski, Kilka szczegółów o korpucie kadetów w Nieswieżu, p. 30–31.

45 Kai kuriuose dokumentuose jis tituluojamas papulkininkiu. Žr.: Euzebiusz Łopacinski, Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w., PMSHS TPN, t. 3, Wilno, 1938/1939, p. 75.

46 Stanisław Kościalkowski, Kilka szczegółów o korpucie kadetów w Nieswieżu, p. 33.

naujai įkurtos mokyklos dėstytojų buvo ir daugiau perėjusių iš Nesvyžiaus – Leonas Liutnickis (dėstė nuo 1773 m.) ir Hirszbergas. Kadetų būrį sudarė daugiausia neturtingų Gardino ekonomijos bajorų sūnūs, rengiami ekonomijos reikmėms. Remiantis nedatuotu išlikusiu mokykloje vykusių užsiėmimų metiniu tvarkaraščiu⁴⁷, galima atkurti bent fragmentišką ugdymo programos vaizdą. Mokymo turinys buvo sudalytas į sąlyginius vasaros ir žiemos semestrus: šaltuoju metų laiku daugiau dirbta patalpose (piešta, braižyta, skaičiuota, mokytasi prancūzų kalbos), o šiltaisiais mėnesiais daugiau praktikuotasi lauko sąlygomis (fechtuotasi, jodinėta, vyko rikiuotės subtilybių ir kariškos pratybos, „charakterio ugdymo“ kursai). Intensyvūs užsiėmimai vyko šešias dienas per savaitę, visiems mokymams vadovavo J. M. Moeseris, Stichtas, Hirschbergas ir L. Lutnickis. Jaunieji kadetai kasdien po 1–4 val. buvo mokomi architektūros teorijos, „praktinio darbo su modeliais, taip pat ir architektūriniais“, „geometrinio ir architektūrinio piešimo“, „piešimo laisva ranka“ (*rysowanie ręczie*); į mokinių pareigas įėjo ir statybų apžiūrėjimas ir sąmatos sudarymas⁴⁸. Apžvelgiant ugdymo planą, į akis krenta esminis dalykas: visoje kadetų rengimo programoje ypač daug dėmesio ir laiko skirta kaip tik architektūros dalykams: architektūrinio piešimo ir praktinio statybų vykdymo bei priežiūros įgūdžių lavinimui, su architektūra susijusių disciplinų (matematikos, geometrijos) mokymui.

Mokykla buvo įkurta ne Horodnicoje, bet pačiame Gardino mieste, iš pradžių kunigaikščių Sanguškų rūmuose, Rotušės aikštėje, greta Dominikonų gatvės pradžios. Kadetų korpusas, dar vadintas Bajorų mokykla, išlaikomas iš karališkojo išdo, gyvavo ir po Tyzenhauzo nušalinimo 1780 m., tačiau neilgai. S. Kościalkowskio duomenimis, 1782 m. mokykla buvo perkelta į Vilnių ir čia, jau reorganizuota ir stokojanti lėšų, gyvavo iki trečiojo valstybės padalijimo⁴⁹.

Kadetų korpusų mokyklos orientavosi į specializuotą karinį lavinimą, vis dėlto jos labiau atspindėjo Lietuvos bajorijos nuostatas, nei tikrą poreikį⁵⁰; tokių mokyklų tikslas veikia buvo ugdyti ir lavinti privilegijuotą jaunimą madingos dvaro kultūros riteriška (vad. *galant-homme*) dvasia. Institucijų programose pastebimai dominavo tikslieji mokslai (fizika, matematika, geometrija, mechanika) ir kalbos (prancūzų, vokiečių, italų, kartais ir anglų), rečiau būta kitų humanitarinių ir socialinių mokslų disciplinų (istorijos, teisės). Laikantis naujos pasaulėžiūros ir kariniais sumetimais čia taip pat mokyta fortifikacijos, karinės ir civilinės architektūros. Praktika buvo labiausiai vertinama išsilavinimo forma. Ugdymas rėmėsi vėliau mokyklose plačiai naudotu vadinamuoju Lankasterio metodu (kuomet žemesniųjų klasių mokiniams aritmetiką, algebrą, piešimą, charakterių pažinimą,

47 Gardino kadetų korpuso mokyklos užsiėmimų metinis tvarkaraštis, b. d., in: AGAD AT, D-25, W. II.

48 *Ibid.*; Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, p. 411–412.

49 Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, p. 409–415; Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, p. 134.

50 *Ibid.*, p. 134.

geometriją, vokiečių kalbą dažnai dėstė vyresni kolegos kadetai), čia mokėsi jauno amžiaus (8–18 m.) vaikinai, o architektūra dėstyta kaip marginalinė bendro gero išsilavinimo dalis (išimtį sudarytų Gardino kadetų korpuso mokykla). 16–18 m. jaunuolių mokslas trukdavo 3 metus, 8–12 m. – iki 7 metų. Deja, stinga duomenų, kurie leistų plačiau aptarti architektūros dėstymo turinį. Lenkų istoriko J. Wojakowskio nuomone, šiose institucijose parankinės karinės architektūros bei artilerijos knygos buvo prancūzų autorių B. F. Belidoro, S. de Vaubano, G. Leblond'o, vokiečių matematiko A. Bohmo, prūso F. W. von Gaudi ir kitų modernių autorių klasikiniai tekstai, o populiariausias civilinės architektūros teorijos mokymo šaltinis – Christiano Wolffo sekėjo, merkantilistinės krypties atstovo, jėzuito Piotro Śwйтkowskiо 1782 m. veikalas „Kaimo statyba“⁵¹.

Vilniaus kariuomenės inžinierių mokykla. Aukštesnio lygio ir geriau organizuotas architektūrinis ugdymas vyko Lietuvoje (Vilniuje) ir Lenkijoje (Varšuvoje) 1790 m.⁵² įkurtose kariuomenės inžinierių korpusų mokyklose. Jos atitiko to meto Europos inžinerinių aukštųjų mokyklų, orientuotų į kariuomenės reikmes, kryptį⁵³. Šios Vilniaus ir Varšuvos institucijos turėjo vienodą edukacijos ir pareigybių sistemą, buvo neluominės, ugdymas jose buvo profesinis, prilygstantis universitetiniam. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inžinierių korpuse, kurio šefu buvo artilerijos generolas Kazimieras Nestoras Sapięga, organizacinius darbus patikėjęs pulkininkui leitenantui Jokūbui Jasinskiui, darbavosi 42 inžinieriai ir artileristai⁵⁴. Čia buvo dėstoma matematika, geometrija, piešimas, fortifikacija, minavimo menas ir taktika, „geografinių ir topografinių žemėlapių matematika“, civilinė architektūra, hidraulika. Teorinių žinių semtasi iš Henryko Kaufmanno, Johanno Ludwigo Hogrewe, Jano Bakalowicziaus, Jano Gottliebo Tielke's, Sebastiano le Prestre'o Vaubano, Menno van Coehoorno, abato Deidier, Jonanno Freidricho Hahno, Carlo Augusto Struensee, P. Śwйтkowskiо, Józefo Rogalińskiо⁵⁵ ir kitų autorių išleistų naujausių

51 Piotr Śwйтkowski, *Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr i posesorom [...] do uwagi i praktyki podane*. Warszawa, Lwów, 1782; Józef Wojakowski, Nowożytnie treści w księgozbiornach szkoły rycerskiej, in: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiornach polskiego Oświecienia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, p. 103–109.

52 Inżynierija, p. 641; Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, p. 225.

53 Tokios inžinerinės mokyklos pirmiausia atsirado Prancūzijoje: 1718 m. *École des Ingenieurs*, 1747 m. *École des Ponts et Chaussées*, 1765 m. *École du Génie marin*, 1778 m. *École des Mines*; visos jos veikė Paryžiuje ir pirmiausia tenkino karybos poreikius. Žr.: Ulrich Im Hof, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 173. XVIII a. inžinieriaus profesija buvo palyginti nauja, XIX šimtetyje ji galutinai įsitvirtino didžiosiose politechnikos mokyklose.

54 Jan Giergielewicz, *Zarys historii korpusu inżynierów w epoce Stanisława Augusta*; Inżynierija, p. 641; Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srednicki Czesław, *Oficerowie Wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794, spisy: sztab, kawaleria, artyleria wojska inżynierskie i piechota / Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės karininkai 1777–1794*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999, p. 287–289; Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, p. 112–113.

55 Henryk Kaufmann, *Początki miernictwa wojennego dla Szlachetnej Młodzi Szkoły Rycer-*

fortifikacijos, inžinerijos, statybos veikalų. Vilniškėje mokykloje dėstė daugiausia būsimi universiteto profesoriai (veikiausiai pareigos karo inžinierių rengimo institucijoje ir buvo vienas iš svariausių atrankos darbui universitete kriterijų), aktyviai dalyvavę 1794 m. sukilime: majoras Mykolas Kado (nuo 1790 01 19), architektūros ir topografijos profesorius pulkininkas Laurynas Gucevičius (1790–1793), artilerijos kapitonas Martynas Knakfusas ir Mykolas Šulcas (pastarasis nuo 1793 03 09, dėstė matematiką), matematikas Pranciškus Norvaiša, Varšuvos bajorų mokyklos absolventai – inžinierius pulkininkas Jokūbas Jasinskis⁵⁶ ir karinės topografijos, statybos bei geodezijos profesorius generolas Mykolas Sokolnickis (1760–1816), garsėjęs kaip karo bei statybos inžinerijos praktikas ir teoretikas⁵⁷, Karolis Hube – būsimasis Krokuvos universiteto matematikos profesorius ir rektorius⁵⁸.

Apie aukštą didaktikos lygį ir programos akcentus galima spręsti iš generolo Aloiso Friedricho von Brühllo (1739–1793) išsakytų reikalavimų inžinierių korpuso komendantui:

„Visose jam pavaldžiose srityse, kaip teorijoje, taip ir praktikoje, ypač riteriškoje ir civilinėje architektūroje, atakos ir gynybos mene, turi būti įgudęs, sugebėti ne tik statyti, įrengti, taisyti tvirtoves, bet ir civilinius namus statyti ir jų projektus

skiej, Warszawa, 1766; Johann Ludwig Hogrewe, *Teoretyczna i praktyczna nauka żołnierskich rozmiarów czyli miernictwo wojenne do użycia oficerom i początkowym inżynierom*, Warszawa, 1790; Jan Bakałowicz, *Zdanie o pożytku i potrzebie fortec w Królestwie Polskim i państwach jego*, Warszawa, 1777; Jan Gottlieb Tielke, *Nauka dla oficyerów sposobiących się na inżynierów polnych, albo chcących bywać z pożytkiem na kampaniach, przykładami z ostatniey, Siedmioletniey wojny, objaśniona*, Warszawa, 1792; Sebastian le Prestre de Vauban, *De l'attaque et de la defense des places*, Hague, 1737; Sebastian le Prestre de Vauban, *Le Directeur-Général des fortifications*, Hague, 1689; Menno van Ceochoorn, *Nouvelle fortification tant pour un terrain bas et humide, que sec et élevé, représentée en trois manières sur le contenu intérieur de l'hexagone a la Française, où l'on fait voir quelle est la force des fossez secs modernes, & de ceux qui sont pleins d'eau...*, Wesel, 1706; l'Abbe Deidier, *Le Parfait Ingenieur Francois, ou la Fortification offensive et Défensive...*, Paris, 1736; Johann Friedrich Hahn, *Anweisung zur Krieges-Bau-Kunst worinnen die Beschaffenheit und Anlegung, wie auch der Angriff und die Vertheidigung der Festungen, Schantzen und Linien*, Berlin 1757; Carl August Struensee, *Anfangsgründe der Kriegsbaukunst*, 3 vols., Leipzig und Leignitz, 1771–1774; Piotr Świtkowski, *Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr i posesorom [...] do uwagi i praktyki podane*; Józef Rogaliński, *Sztuka budownicza na swoje porządki podzielona a wydana nayprzod przez Xiędza Jozefą Rogalińskiego*, Warszawa 1775. Źr.: *Szkola rycerska i jej epoka*, p. 91–93.

56 Michał Pelka Poliński, Bibliografinės pastabos: L. Gucevičius, in: LMAVB RS, f. 151, b. 752; Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto profesorių formuliarai, 1810 m., in: VUB RS, f. 13, b. 13, l. 16–17; Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto profesorių formuliarai, 1804 (?) m., in: VUB RS F.2 KC 130, l. 32–34; Edukacinės komisijos raštai Lietuvos vyriausiajai mokyklai, 1785–1802 m., in: VUB RS, f. 2, DC 35, l. 124; Tadeusz Marian Nowak, *Cztery wieki polskiej książki technicznej 1450–1850*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Techniczne, 1961, p. 219; Bogdan Lisiak, *Jezuici Polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*. Kraków: Ignatianum, 2000, p. 94–100.

57 Feliks Kucharzewski, *Piśmiennictwo techniczne polskie*, t. 1: *Architektura. Inżynierya z miernictwem*, Warszawa: E. Wende, 1911, p. 132–133; *Szkola Rycerska i jej epoka*, p. 39; Michał Sokolnicki, *General Michał Sokolnicki: 1760–1815*. Kraków: [s. n.], 1912.

58 Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srednicki Czesław, *op. cit.*, p. 292.

braižyti, statybų išlaidas apskaičiuoti. <...> Privalo ne prasčiau išmanyti ir tiltų, vandens malūnų, užtvankų ir grįstų kelių statybą, kaip ir geografinius darbus suprasti ir tobulai mokėti turėti.⁵⁹

Akivaizdu, kad inžinieriaus ir architekto veiklos sritys dar nebuvo viena nuo kitos aiškiai atsietos: plati mokyklos absolventų specializacija apėmė kelių ir tiltų statybą, fortifikaciją, hidrauliką ir mechaniką, civilinę statybą, statybinę fortifikaciją, artileriją, topografiją.

Apie studijų Vilniaus kariuomenės inžinierių mokykloje teorinių disciplinų tikslus iš dalies galima spręsti iš topografijos ir geografinių žemėlapių profesoriaus L. Gucevičiaus kursų glaustų aprašų⁶⁰. Juose akivaizdžiai telktasi į praktines, valstybei aktualias inžinieriaus profesines veikmes: mokyta, kaip pasinaudoti teorinėmis žiniomis „praktiškai savo krašto žemėlapiuose“, kaip „planuose reikia žymėti sklypų, reikalingų steigti miestams, kaimams, dvarams, ekvivalentą, paisant patogumų“. Praktinių užsiėmimų taikomąjį pobūdį liudija profesoriaujant šioje mokykloje Lauryno Gucevičiaus 1790 m. sudarytas detalus Vilniaus miesto vakarinės dalies planas⁶¹, kuriame ne tik užfiksuota esama padėtis (Trakų, Taurakalnio, Totorių, Lukiškių, Vingio priemiesčiai), bet ir numatytos ateities miesto planavimo, gatvių tinklo plėtimo gairės⁶².

Ši moderni inžinerinio profilio institucija buvo suorganizuota pagal prancūzų ir Nyderlandų analogiškų mokyklų pavyzdžius ir davė impulsą plėtotis inžineriniams mokslams⁶³. Deja, mokykla veikė trumpai: ji buvo uždaryta tuojau po 1795 m. valstybės padalijimo, motyvuojant tuo, kad jos – dėstytojai ir mokiniai užsikrėtę prancūzų revoliucinėmis nuotaikomis ir kad joje vyraujanti pakrikimo dvasia⁶⁴.

Architektūros mokymas aptartose bajorų ugdymo institucijose nors ir buvo įterptas į dėstomųjų dalykų terpę, tačiau neišsirutuliojo į savarankišką, profesinę kvalifikaciją suteikiančią discipliną, ji nebuvo dėstoma sistemingai ir neturėjo kryptingos programos, neretai šliejosi prie karinės architektūros ir tikslųjų mokslų. Akivaizdu, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų luomo atstovai architektūros sričių dalykus vertino tik kaip sudedamąją bendro išsilavinimo dalį ir gilinosi tik kaip į papildomas, neprofesines studijas. Vis dėlto tai liudija, kad iki XVIII a. 9-ojo dešimtmečio iš Vakarų Europos plintančių Apšvietos idėjų jėga iš-

59 Jan Giergielewicz, *Wybitni inżynierowie wojskowi*, p. 12.

60 Dokumentas saugomas Varšuvos dailės instituto archyvuiniuose rinkiniuose, originalo fotokopija ir vertimas publikuoti: *Laurynas Gucevičius ir jo epocha, Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 32, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2004, p. 166–167.

61 LMAVB RS, f. 229, b. 406.

62 Plačiau apie šį miesto planą žr.: Eduardas Budreika, Vilniaus miesto pirmasis generalinis planas, in: *Statyba ir architektūra*, 1963, Nr. 8, p. 5–7. Lenkijos archyvuose ir muziejų rinkiniuose yra išlikę Varšuvos inžinierių korpuso kadetų piešinių ir brėžinių.

63 Ne vienas vėliau šlovę pelnęs civilinės architektūros statytojas buvo baigęs panašias artilerijos ir inžinerijos mokyklas (pvz., prancūzas Nicholas-Francois Blondelis (1617–1686), drezdenietis Georgas Bahras (1666–1738), Lietuvos architektai Augustinas Kosakauskas (1737–1808), Karolis Šildhauzas (*Szildhauz*)).

64 Stasys Abramauskas, Mūsų klasicizmo architektūros kūrėjas, in: *Kultūros barai*, 1978, Nr. 9, p. 59.

judino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mentalitetą ir architektūros edukacijai pavyko įsiskverbti į elitinei luominei kultūrai atstovaujančių visuomenės sluoksnių institucinę ugdymo sistemą. Skirtingai nuo bajorų sukarintų mokyklų (akademijų), inžinerinės mokyklos buvo neluominės, o ugdymas jose buvo profesinis ir prilygo universitetiniam išsilavinimui. Visose šiose naujo tipo mokymo institucijose, skirtingai negu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo sistemoje dominavusiose tradicinio humanitarinio tipo jėzuitų mokyklose, taikytas pažangiausias ugdymo metodas – teorinės informacijos ir praktinių-eksperimentinių žinių sintezavimas. Nors tokia lavinimo sistema nerengė architektų profesionalų, teikė daugiau bendro pobūdžio išsilavinimą, ji turėjo praktinę vertę ugdant veiklius pilietiškai orientuotus būsimus karininkus, valstybės tarnautojus ir statybų užsakovus. *Architectura militaris et civilis* srities studijos, tapusios neatsiejama bajorų lavinimo dalimi, skatino augti ir meno, architektūros vartotojų išmanymo lygį. Augantis domėjimasis architektūros mokslu kaip savarankiška intelektualinės ir praktinės veiklos sritimi, savo ruožtu, spartino ir architektūros kaip atskiros disciplinos įsitvirtinimą Lietuvos švietimo sistemoje.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody Mińskiego 1666–1721, wydane [...] przez Juliana Bartoszewicza, Warszawa: J. Zawisza, 1862.

Pamiętniki Marcina Matuszewicza kasztelana brzeskiego-litewskiego 1714–1765, wydał Adolf Pawiński, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1876.

Świtkowski Piotr, *Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr i posesorom [...] do uwagi i praktyki podane*, Warszawa, Lwów, 1782.

Abramauskas Stasys, Mūsų klasicizmo architektūros kūrėjas, in: *Kultūros barai*, 1978, Nr. 9, p. 58–62. Akademia wojskowa, in: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. I, Warszawa, 1890, p. 391–393. Bączkowski Marek Jan, Akademia rycerska w Nieswieżu i Radziwiłłowskie korpusy kadetów w XVIII wieku, in: *Wiek Oświecenia*, t. 10, Warszawa, 1994, p. 7–45.

Baranowski Jerzy, Pałac w Białej Podlaskiej. Próba rekonstrukcji stanu z XVII w., *Biuletyn Historii Sztuki*, 1967, Nr. 1, p. 39–57.

Benoit Arthur, *L'école des cadets gentilhommes du roi de Pologne à Lunéville*, Lunéville, 1867.

Brizzi Gian Paolo, *La formazione della classe dirigente nel Sei-Settecento i seminaria nobilium nell'Italia centro-settentrionale*, Bologna, 1976.

Budreika Eduardas, Vilniaus miesto pirmasis generalinis planas, in: *Statyba ir architektūra*, 1963, Nr. 8, p. 5–7.

Feldman Józef, *Stanisław Leszczyński*, Warszawa: Państwowe Instytut Wydawniczy, 1984.

Giergielewicz Jan, *Zarys historii korpusu inżynierów w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1933.

Giergielewicz Jan, *Wybitni inżynierowie wojskowi*, Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1939.

Im Hof Ulrich, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Inżynierija, in: *Encyklopedia powszechna*, t. XX, Warszawa, 1863, p. 638–644.

Kadetów szkoły w dawnej Polsce, in: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. XXXIII–XXXIV, Warszawa, 1903, p. 330–333.

Kościalkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1970.

- Kościalkowski Stanisław, Kilka szczegółów o korpuse kadetów w Nieswieżu, in: *Litwa i Rus*, 1912, t. 4, s. 11, p. 19–35.
- Kowalczyk Jerzy, Architektūros mokymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje naujaisiais laikais, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2001, p. 199–206.
- Kucharzewski Feliks, *Piśmiennictwo techniczne polskie*, t. 1: *Architektura. Inżynierya z miernictwem*, Warszawa: E. Wende, 1911.
- Laurynas Gucevičius ir jo epocha, *Acta Academiae Artium Vilmensis*, t. 32, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2004.
- Lebiedziński Mieczysław Ryszard, *Korpusy Kadetów w Polskim Szkolnictwie Wojskowym*, Warszawa: Agencja Wydawnicza „Ulmak“, 2002.
- Lisiak Bogdan, *Jezuici Polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*, Kraków: Ignatianum, 2000.
- Lisowski Witold, *Polskie Korpusy Kadetów 1765–1956*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982.
- Łopaciński Euzebiusz, Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w., *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 3, 1938/1939, p. 4–107.
- Łopaciński Euzebiusz, Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne, *Biuletyn Historii Sztuki*, 1957, rok XIX, Nr. 1, p. 27–48.
- Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srednicki Czesław, *Oficerowie Wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794, spisy: sztab, kawaleria, artyleria wojska inżynierskie i piechota / Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės karininkai 1777–1794*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999.
- Mańkowski Tadeusz, Materiały do dziejów manufaktur tkackich Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński”, in: *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 3, Wilno, 1938/1939, p. 1–18.
- Morelowski Marian, W sprawie artystów Radziwiłłowskich XVIII w. polskiego pochodzenia i ocalałych dzieł ich ręki, in: *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 3, Wilno, 1938/1939, p. 24–28.
- Nowak Tadeusz Marian, *Cztery wieki polskiej książki technicznej 1450–1850*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Techniczne, 1961.
- Nowak Tadeusz Marian, O nauczaniu przedmiotu *Architectura militaris* w Pijarskim kolegium Wileńskim w drugiej połowie XVIII w. na tle wcześniejszego rozwoju tej gałęzi wiedzy, *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVIII–XIX w.*, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo ZPPP, 1993.
- Parent Arnaud, Prancūzų karybos įtaka Liunevilio ir Varšuvos kadetų mokyklose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorams, in: *Karo archyvas*, 2014, t. XXIX, p. 8–32.
- Rakutis Valdas, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001.
- Rakutis Valdas, Radvilų milicija XVIII a., in: *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 101–160.
- Sokolnicki Michał, *General Michał Sokolnicki: 1760–1815*, Kraków: [s. n.], 1912.
- Sokolowski Wojciech, Studia i peregrynacje Janusza i Krzysztofa Radziwiłłów w latach 1595–1603 (Model edukacji syna magnackiego na przełomie XVI i XVII wieku), in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, t. 35, 1992, p. 3–35.
- Staszewski Jacek, *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Szkoła Rycerska i jej epoka: katalog wystawy*, oprac. Kazimierz Konieczny et al., Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967.
- Taurogiński Bolesław, Dane archiwalne o artystach na dworze książąt Radziwiłłów XVI–XIX w., in: *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 3, Wilno, 1938/1939, p. 19–23.
- Taurogiński Bolesław, *Z dziejów Nieświeża*, Warszawa: Archiwum Ordynacji Nieświejskiej, 1937.
- Wojakowski Józef, Nowożytnie treści w księgozbiorniku szkoły rycerskiej, *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiornach polskiego Oświeceni*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, p. 103–109.

ARCHITECTURAL EDUCATION IN ACADEMIES FOR NOBLES, CADET AND ENGINEERS CORPS SCHOOLS IN THE 18TH CENTURY

RASA BUTVILAITĖ

Article aims to systematize knowledge about architectural education in the academies for the nobles of the Grand Duchy of Lithuania in Dresden and Lunéville, cadet and engineers corps schools in Nesvizh, Slutsk, Grodno and Vilnius as well as to evaluate the development, features and tuition methods applicable to architecture in the 18th century. Defining the level of the architecture education in the investigated institutions, it may be stated that architecture had not been developed into a separate subject that provided professional training, a short course of up to two years provided only general and technical basis of the practice and theory of architecture. The course in architecture was only a part of general education. The specialisation of the architecture courses offered by educational institutions was very broad. Most often it embraced several spheres: civil and military construction, fortification, mechanics, civil engineering, artillery and topography. Unlike in cultural centres of Western Europe (e.g. France, Germany, and Italy), professional specialisation in the science and education system was not deep in Lithuania: the spheres of engineers' and architects' activities were not distinctly separated until the 19th century. On the other hand, new tuition methods that were inspired by the Enlightenment were being applied. The focus of the architecture curricula fell on practical and technological matters (knowledge of construction materials, constructions) and doing practical work (measuring, drawing) rather than the theoretical analysis of aesthetic issues. Under the influence of the ideas of the Enlightenment architectural education was institutionalised on all levels of the education system – the highest level of university and non-university education, and on a high school and secondary school level. Gradual institutionalisation of architectural education that took place in the 18th century laid the foundation for further development of the training process – systematic studies with definite syllabuses and for professional training of the highest – university – level in the first half of the 19th century.

Key words: 18th century, Age of Enlightenment, architectural education, educational institutions, military school.